

İstifleme mi, ihtiyatlılık mı?

Salgında Tüketim Davranışı

Esra Alp Coşkun [*Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF İktisat A.B.D., Doktora Öğrencisi*

Doç. Dr. Yener Coşkun [*SPK Başuzmanı, TED Üniversitesi, Konuk Öğretim Görevlisi*

Tükenmeyen Tek Şey Tüketimin Kendisi!

Günümüz teknolojisi alışverişi yani tüketimi bu kadar desteklerken satın alınan milyonlarca ürünün yüzde kaç insanların ihtiyacını ve yüzde kaç sadece isteklerini karşılıyor? Bu iki seçeneğe bir yenisini daha ekleyelim: İstifçilik!

Her gün milyonlarca ürün milyonlarca insan tarafından satın alınıyor. Gıdadan kozmetiğe, temizlik ürünlerinden giysilere, elektronik cihazlardan mobilyalara kadar çok geniş bir yelpazede sunulan çeşitli ürünler tüketicilerin beğenisine sunuluyor. Reklamlar, kampanyalar, seri sonu indirimleri ve daha birçok farklı pazarlama stratejisi ile markalar âdeta savaşıyor. Alışveriş siteleri ve online mağazalar sayesinde tüketiciler akıllı telefonlarından sadece birkaç tuşlama ile anında bir ürünün fiyatını karşılaştırmalı olarak görebiliyorlar. İndirimlerden ve stoklara yeni ürün girişlerinden de anında haberdar olabiliyorlar. Artık neredeyse her ürün tam rekabet piyasasında işlem görüyor denilebilir.

Çok sayıda alıcı ve satıcının bulunduğu, ürünlerin birbirine benzediği ve onlara ilişkin tüm bilginin anında tüm tüketiciler tarafından erişilebilir durumda olduğu e-ticaret seçenekleri, artık hemen hemen herkesin kullandığı sradan bir alışveriş yöntemi hâline geldi. İmkânların bu denli

elverdiği bir ortamda satın alma davranışının da arttığını gözlemlemek çok şaşırtıcı gelmiyor. Buna ek olarak, internetten yapılan alışverişlerde olduğu gibi, yüz yüze alışverişlerde de artık daha yaygın olarak kullanılan banka-kredi kartları satın alma davranışını başka bir açıdan daha etkiliyor. Yapılan çalışmalara göre, paranın fiziki olarak kullanıldığı alışverişlerde ödeme yapmanın acısı, kartlı alışverişlerde olduğundan daha fazla. Bir başka deyişle, ödemeyi kartla yapınca cebimizden çıkan parayı hissetmiyoruz -dolayısıyla acısını da!

Günümüz teknolojisi alışverişi yani tüketimi bu kadar desteklerken satın alınan milyonlarca ürünün yüzde kaçını insanların ihtiyacını ve yüzde kaçını sadece isteklerini karşılıyor? Bu iki seçeneğe bir yenisini daha ekleyelim: İstifçilik. İhtiyacınız olmayan ve aslında herhangi bir isteğinizi de karşılamayan bir şeyi satın aldığınız oldu mu hiç? Gelecekte bir gün muhakkak ihtiyacınız olacağını düşündüğünüz için...

Altında yatan psikolojik sebeplerin biraz uğraş ve irdeleme ile ortaya çıkabileceğini bildiğiniz, neden sahip olduğunuzu kolaylıkla açıklayamadığınız eşyalar bir yığın hâline gelmeden önce böyle bir eğiliminiz olduğunun farkına varmak çok önemli. Çünkü bu eşyalar hem kendi yaşamımızda hem sevdiğimiz insanların yaşamlarında taşınması güç ağır yüklere dönüşebilirler. Paranın rasyonel bir şekilde harcanmasını/tasarruf edilmesini engellediği gibi, böyle bir alışkanlık kişinin fiziksel sağlığını, aile ve sosyal hayatını, iş yaşamındaki ilişkilerini ve kariyerini de kötü etkileyebilir. Psikolojik bir sorun olarak kabul edilen istifçilik hastalığının davranışçı terapiler ile tedavi edilmesi mümkün. Ancak genellikle bu hastalıktan muzdarip kişilerde konuyla ilgili farkındalık olmazken, kişinin yakın çevresinden gelen yakınmalar dolayısıyla tedavi gündeme gelebiliyor.

Hangi satın alınanın ihtiyaç, hangisinin istek ve hangisinin istifçilik olduğuna nasıl karar verilebilir?

Gıda ürünleri, örneğin makarna bir ihtiyaçtır. Peki, kaç paket makarna ihtiyaç olarak nitelendirilirken, kaçuncu paketten sonrası istifçilik olarak sınıflandırılmalı? 2019 Aralık ayında ortaya çıkan ve hızla tüm dünyaya yayılarak küresel bir salgın hâline gelen Covid-19 vakası, hemen hemen her ülkede benzer manzaralara sahne oldu. Boş kalan market rafları, aynı üründen ikincisinin satın alınması durumunda geçerli olan fahiş fiyat uygulaması, market arabalarına doldurulmuş paket paket makarnalar ve tuvalet kâğıtları... İnsanların hayati tehlike hissettiğinde gösterdikleri satın alma ve istifleme davranışı panik havasının yalnızca bir yansıması. Aynı panik havası finansal piyasalarda da mevcut. Amerika Merkez Bankası (FED) sınırsız dolar rezerviyle ekonomiye müdahale edeceğini açıklarken, borsalar 1929'daki Büyük Buhran'ı hatırlatırcasına yavaş yavaş çöküyor. Uzmanlar şimdiden 2008

Küresel Krizi'nin boyutlarının aşıldığını ve daha büyük bir krizle karşı karşıya olduğumuzu açıkladı bile. İnsanlar salgının ne zaman biteceğini, ekonomilerin ne kadarlık bir kayıpla bu durumdan çıkacağını, kaynakların ne ölçüde kıt kalacağını, yeterince istifleyip istifleyemediklerini, satın almak için parayla değiş tokuş yapılamayacak bir güne doğru gidilip gidilmediğini ve daha birçok sorunun cevabını bilmiyor. Piyasalarda her zaman bir miktar belirsizlik ve risk bulunur ancak bugünlerde bildiğimiz tek bir şey var, o da hiçbir şey bilmediğimiz!

Covid-19 ve Tüketimin Değişen Yüzü

Ekonomiler bugün büyük bir sınav veriyor. Büyük Buhran'da dünyada aşırı üretim vardı ancak bu üretime denk bir satın alma gücü yani ücret seviyesi yoktu. Bu nedenle fiyatlar düşmeye başlamıştı. Fiyatlar, şirketleri zarar ettirip kapattırarak ve insanların işsiz kalıp gelirlerini kaybetmelerine neden olacak kadar düştü. Ücretleri yetmediği için yeterince tüketemeyen insanlar, gelirlerini de kaybederek daha da az bir tüketimle yetinmek zorunda kaldı. Dolayısıyla talep yetersizliği nedeniyle yaşanan Büyük Buhran, kayıtlara tarihin en büyük krizi olarak geçti. Bugün yaşanan salgının yarattığı ortamda insanlar hayatları için endişe ettiği kadar, işsiz kalmak ve gelirlerini kaybetmek konusunda da endişe duyuyor.

Salgın yüzünden işsiz kalan, ücretsiz izne ayrılmak zorunda kalan insanların gelirleri azaldı veya yok oldu. Bu nedenle tüketim yapabilmeleri için gerekli olan gelirden yoksun kalmaları, ekonomide daha az kişinin daha az tüketmesi yani talep daralması anlamına geliyor. Onca insanın ödenmeyi bekleyen kredi/kredi kartı borçları, faturaları ve kiraları ciddi bir sorun; aslında bu sorun onların sorunu olmaktan çok kurumların ve ekonomilerin sorunu hâline geldi. Ünlü iktisatçı John Maynard Keynes'e atfedilen bir söz: "Eğer bankaya 100 dolar borcunuz varsa ve bunu ödeyecek gücünüz yoksa ciddi bir sorunla yüz yüzesiniz demektir. Öte yandan, eğer bankaya 1.000.000 dolar borcunuz var ve bunu ödeyecek gücünüz yoksa banka ciddi bir sorunla yüz yüzedir" der. İçinde bulunduğumuz durumda, tıpkı Büyük Buhran'da olduğu gibi, işsizlik oranlarındaki artış, gelir kaybı, tüketimin yani talebin daralması ve ekonomilerin büyümek yerine giderek küçülmesi yakın gelecekte yaşanması muhtemel bir senaryo olarak görülüyor. Şu an yaşanan salgın kaynaklı krizde farklı olan bir şey varsa o da tüketicinin yalnızca gıda ve temizlik sektörlerinde istifleme güdüsüyle artması.

Toplumun tüketme isteğinde yani talepte meydana gelen daralmaya, işgücünün işsiz kalmasıyla daralan üretim de eşlik ediyor. İstanbul Sanayi Odası'nın (İSO) Türkiye sektörel satın alma yöneticileri endeksi (PMI) verilerine göre geçtiğimiz Mart ayında yalnızca gıda sektörü ile kara ve deniz taşıtları sektörleri faaliyet koşullarında iyileşme kaydetti. Salgın, imalat sektörlerinde aksamalara yol açtı ve sektörlerin çoğunda faaliyet koşulları rekor düzeyde yavaşladı.

Tüketicinin yalnızca hayati önem taşıyan gıda ve temizlik ürünlerine yönelik artış kaydettiğini, diğer kategorilerde ise oldukça azaldığını söylemek mümkün. Daha üst sınıf bir akıllı telefona sahip olmak, prestiji yüksek markalardan alışverişler yapmak yerine en zengininden en yoksuluna herkes en çok iki ürüne sahip olmak istedi: (sembolik olarak) makarna ve tuvalet kâğıdı... Yani gıda ve temizlik ürünleri. Hiçkimse bu durumun ne kadar süreceğini ve ne kadar kötüleşebileceğini öngöremiyor. Bu nedenle de insanlar tam olarak ne kadar alışveriş yapması gerektiğini ölçemiyor. Bir haftalık mı, bir aylık

mi, üç veya altı aylık mı? Bu nedenle belli ürünlerin talebinde hem tüketim hem istifleme nedeniyle patlama olurken, diğer ürünler stoklarında daha uzunca bir süre bekleyecek gibi görünüyor. İktisat kitaplarında analizleri basitleştirmek adına verilen yalnızca iki çeşit mal üreten ekonomi örneklerini gerçek hayatta yaşıyor gibiyiz. Peki, yalnızca iki sektörün canlı kalmasıyla ekonomiler hayatta kalabilir mi? Her ülkede talep koşulları ve üretim hattı aynı olursa ticaret yine de gerçekleşir mi? Dünyanın mevcut ekonomik sistemi değişebilir mi? Büyük Buhran benzeri bir krizin yeniden yaşanması muhtemel mi? İnsanların kafalarını kurcalayan bu ve buna benzer onlarca soru varken görüyoruz ki tüketim davranışı karşılaşılan şok karşısında bambaşka bir şekil aldı. Elbette bu yeni tüketim davranışı yaşanan şokla paralel olarak devam edip, salgın ortadan kalktıkça da zamanla değişip yine eski hâlini alacaktır. Ancak bu defa insanlar yaşanan tecrübeye dayanarak bir sonraki salgına hazırlıklı olmak adına evlerinde bir miktar istif yapmaya devam edebilir. Bugün yaşanan tecrübeden sonra kimin istifleme hastalığına sahip olduğuna, kimin ihtiyatlı davrandığı için istif yaptığını karar vermek biraz zorlaşacak gibi duruyor. Ekonomik göstergelerdeki olumsuz değişikliklerin piyasalarda yarattığı panik, endişe ve kaygı insanların tüketim alışkanlıklarına yansımaya devam ediyor.

İstifliyor muyuz, yoksa sadece ihtiyatlı mıyız?

Hepimiz hayatımızın bir döneminde bir şeyler biriktirmişizdir. Tedavülden kalkan paraları toplayan da var, artık basılı olmadığı için nostaljik duran hisse senetlerini biriktiren de... Kimilerinin tespih koleksiyonu, kimilerinin çizgi roman koleksiyonu var. Koleksiyonu yapılan şeyler nelerdir diye sorulsa herhâlde verilecek yüzlerce cevap olacaktır. Oyuncak, kartpostal, kibrit kutusu, takı, pul, peçete ve daha birçok objenin koleksiyonu yapılıyor. Koleksiyonerliğin bir adım ötesinde ise müzeler var. Bazılarının adını daha önce hiç duymamış olanlar çoğulluktur. Örneğin; Çikolata Kâğıdı Müzesi, Yanmış Yiyecek Müzesi, Kusmuk Torbası Müzesi (uçaklarda verilen), Süt Şişesi Müzesi, Parazit Müzesi, Hamamböceği Müzesi...

Bir şeylerin koleksiyonunu yapmak, antika sayılabilecek versiyonlarını arayıp bulmak ve sergilemek sanatsal bir faaliyet gibi görünüyor ancak estetik görünmeyen, arka planında kültürel bir birikimi yansıtmayan ve diğer insanlarda görmek için merak uyandırmayacak türden biriktirmeleri koleksiyonerlikten ayırıp istifçilik olarak tanımlayabiliriz.

Saklamak, biriktirmek veya koleksiyon yapmak, adına ne dersek diyelim bu faaliyetin bir başka yönü daha var. Geçmişe yolculuk. İnsanlar zaman çizgisinde kendilerini geriye veya ileriye taşıyan şeylere daima ilgi duymuştur. Bu nedenle bilim kurgu filmleriyle geleceğe gitmekten ve müzelerde geçmişe gitmekten haz duyarız. Yalnızca kendi deneyimlediğimiz dünyaya değil, daha öncekine ve daha sonrakine de tanıklık etmek ufkumuzu genişletir. Objeler bunu yapmamıza imkân tanıyan araçlardır. Haberimiz yokken aklımıza gelmemiş olsa bile Çikolata Kâğıdı Müzesini duyduğumuzda dünyanın ilk çikolatasının sarılı olduğu kâğıdı çoğumuz merak ederiz. Bu nedenle, tüm ilginç ve tuhaf olarak değerlendirdiğimiz o müzeler binlerce ziyaretçiyi ağırlıyor. Peki, duruma göre sanatsal, kültürel ve normal kabul edilen biriktirme davranışı ne zaman ve neden hastalık olarak değerlendiriliyor?

Aslında bu sorunun cevabını gözümüzle gördüğümüz an verebiliriz. Bir eve girdiğinizde adım atacak yer yoksa, içeride nefes almayı imkânsız hâle getiren kokular varsa, gözle görülme de varlığından şüphe duyulmayan mikroorganizmaların her tarafı sardığını hissediyorsanız, etrafta işe yaramayan eşya yığınları gelişigüzel istiflenmişse, böyle bir manzara karşısında hepimiz yanlış bir şeyler olduğunu söyleyebiliriz. Biriktirilen şeyler gerçekte çöpe atılması gereken şeylerse durum bir rahatsızlığa işaret ediyordur. Sağlığı tehdit eden bu durum psikolojik bir rahatsızlıktır ve tedavi edilebilirdir. Ancak çoğu zaman hastanın kendisi durumun farkında değildir ve yığınının en ufak bir şeyi bile kaybetmeye dayanamayacak kadar hassas durumdadır. Kendi kontrolü dışında istiflediklerinden biri çöpe giderse depresyona bile girebilir. Böyle bir durumla karşılaştığımız anda kişinin yardıma ihtiyacı olduğunu anlarız ancak dışarıdan bakarak anlayamayacağımız şey, bu davranışın altında yatan psikolojik nedenlerdir. Uzmanlar psikoz, bunama, depresyon, sevgi eksikliği ve kariyer sorunları gibi nedenlerle bu hastalığın başlayabileceğini ifade ediyor.

Normal zamanlarda çok az insanda yukarıda sayılan gerekçelerle başlayabilen ve kolaylıkla teşhisi konulabilen istifleme rahatsızlığı, bugün yaşanan Covid-19 salgını nedeniyle normal insanlarda da takıntıya dönüşme ihtimalini barındırıyor.

Kıtlık kaygısı ve hayatta kalma güdüsü tarafından tetiklenen versiyonuyla hemen hemen her ülkede tanık olduğumuz istifleme davranışı, sanatsal bir koleksiyonerlikle ya da psikolojik bir rahatsızlığa işaret eden hiçbir şeyi atamama hastalığıyla aynı kategoriye girmiyor. Savaş, salgın, kıtlık vb. durumlarda insanların hayatta kalmak için gösterdiği çaba ve yaşadığı panik neticesinde görülen, hayatın devamı için zorunluluk teşkil eden ürünlerin aşırı ölçüde satın alınması ve istiflenmesi ayrı bir kategoride değerlendirilebilir. Bu yeni versiyonun günlük tüketim alışkanlıklarında kalıcı bir etki bırakıp bırakmayacağını ise zaman gösterecek. Yeni bir salgın korkusuyla ihtiyacımızdan fazlasını almaya devam edebilir, elimizdekileri son kullanma tarihine göre sıraya koyarak tüketebiliriz. Tüketim tercihlerimizi, uzun vadeli ihtiyaçlarımız ve beklenmedik olaylara karşı hazırlıklı olma isteğimiz yeniden şekillendirebilir. Hijyeni ön planda tutan, paraya dokunmayı gerektirmeyen kartla temassız ödeme seçeneği, kargo tesliminde imza yerine teslimat kodu kullanmak ve mağaza veya marketlere gitmek yerine online alışverişi tercih etmek gibi zararsız ve konforlu yöntemler hayatımıza kalıcı olarak yerleşebilir.

Hâlihazırda tüketimi teşvik eden ve kolaylaştıran teknolojiyi mücbir sebeplerle de olsa artık daha fazla insanın kullandığı görülüyor. Küresel salgın tamamen kontrol altına alındıktan ve hayat normale döndükten sonra insanların tüketim alışkanlıklarında değişiklikler görülmesi ve tüketimde bir artış yaşanması da olasılıklar dâhilinde. ■

Kaynaklar

Doç. Dr. Utku Altunöz ve Hasip Altunöz, *Davranışsal Ekonomi (Nörofinans)*, Seçkin Yayınevi, Ankara, 4. Baskı, 2019.

Pınar Dünder, "İstifçilik, Eşyanın Kölesi Olmak", TÜBİTAK, *Bilim ve Teknik* Dergisi, Eylül 2016.

<http://www.iso.org.tr/haberler/diger-haberler/istanbul-sanayi-odasi-turkiye-imalat-pmi-mart-2020-raporu-ve-istanbul-sanayi-odasi-turkiye-sektorel-pmi-anketi-aciklandi/>

<https://npistanbul.com/eriskin-psikiyatri/istifleme-hastaligi>